

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ**

**УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ІНСТИТУТ ПРОДУКТИВНОСТІ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ**

Бібліотека спеціаліста АПК «Економічні нормативи»

**Результати
діяльності сільськогосподарських
обслуговуючих кооперативів (СОК)
станом на 1 січня 2024 року**

Київ - 2024

УДК 631.115.8(477)"2024"(047.34)

I 17

Автори: В. М. Івченко, О. М. Носіков, О. С. Філоненко

Рецензент: Є. О. Ланченко, доктор економічних наук, доцент кафедри економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ; Ф. В. Іваненко, к. с.-г. н., доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва КНЕУ м. Київ.

Друкується за рішенням вченої ради НДІ "Укragропромпродуктивність" (протокол № 1 від 06 січня 2025 р.).

I 17 **Івченко В. М., Носіков О. М., Філоненко О. С.** Результати діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів станом на 1 січня 2024 року. Київ. НДІ "Укragропромпродуктивність", 2024. 70 с.

ISBN 978-617-613-102-1

Наведено узагальнені аналітичні матеріали щодо кількості та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів станом на 1 січня 2024 року, надана інформація щодо їх матеріально-технічного стану. Дані представлені як по регіонах, так, і в цілому по Україні.

Рекомендовано для керівників і спеціалістів підприємств агроформувань усіх організаційно-правових форм власності та господарювання, органів управління, викладачів, аспірантів та студентів аграрних навчальних закладів III – IV рівнів акредитації.

УДК 631.115.8(477)"2024"(047.34)

Без права перевидання. Відтворення або використання матеріалу, що міститься в інформаційному продукті, для освітніх або некомерційних цілей вирішується без отримання попередньої письмової згоди власників авторського права за умови посилання на його повну бібліографічну назву згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Відтворення або використання матеріалу, що міститься в даному інформаційному продукті, для перепродажу, інших комерційних цілей або угод (договорів) на розробку науково-дослідних робіт забороняється без отримання попередньої письмової згоди власників авторського права. Ці умови відносяться і до видань попередніх років. Заявку на отримання такого дозволу слід направляти науково-організаційному відділу НДІ «Укragропромпродуктивність» за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 2, або електронною поштою uapp_god@ukr.net; ndi_soctrud@ukr.net.

© Івченко В. М., Носіков О. М.
Філоненко О. С., 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Інформація щодо кількості сільськогосподарських кооперативів станом на 1 січня 2024 року.....	6
Розділ 2. Сучасний стан діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.....	13
Розділ 3. Матеріально-технічна база сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.....	29
Розділ 4. Зарубіжний досвід сільськогосподарської кооперації.....	39
Додатки.....	52
Список літератури.....	68

Вступ

Економіка України функціонує в умовах воєнного стану в державі, незавершених реформ, початку рецесії світової економіки, наслідком чого стала деформація її структури, падіння життєвого рівня населення. За таких умов природа кооперативного руху відповідає викликам сьогодення.

Актуальність науково-практичного видання пов'язана із потребою розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у контексті успішного зарубіжного досвіду запровадження й підтримки кооперативних форм аграрного виробництва.

Мета науково-практичного видання є отримання розгорнутої картини стану сільськогосподарської обслуговуючої кооперації України шляхом проведення аналітичних досліджень щодо результатів діяльності й рівня забезпеченості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОКів) станом на 1 січня 2024 року та формування належних висновків і пропозицій. Вивчення досвіду деяких зарубіжних країн щодо створення, діяльності та підтримки обслуговуючої кооперації як одного з основних складників сталого розвитку сільських територій. А також визначення перспектив розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні з метою удосконалення відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками та поліпшення добробуту селян.

При виконанні поставленого *завдання* було проаналізовано у динаміці інформацію обласних державних адміністрацій (ОДА) щодо економічних показників діяльності СОКів, їх кількості, спеціалізації, стану матеріально-технічного забезпечення.

Особливістю сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є невтручання у діяльність власних членів, які самостійно здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, а тільки сприяння у веденні такої діяльності. Це добровільне об'єднання дрібних виробників товарної продукції, за основну мету якого слугує не отримання прибутку, а допомога власним членам. Тому розвиток кооперації у вітчизняному агропромисловому секторі необхідно впроваджувати

використовуючи закордонний досвід з урахуванням специфічних реалій України. Оскільки розвиток сільськогосподарської кооперації проголошено одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики і за останні роки відбувається якісне зрушення в сільськогосподарській кооперації необхідно обов'язково, зважаючи на міжнародний досвід, дотримуватися міжнародних принципів кооперації та суті кооперативного підприємства.

Більшість обслуговуючих кооперативів поєднують різнобічні напрями діяльності, вони багатофункціональні. Окрім функціонального призначення, обслуговуючі кооперативи розрізняють за видами діяльності. Найпоширенішими при цьому визначено молочарські, м'ясопереробні, плодоовочеві, зернові тощо. Незалежно від виду та функціонального спрямування, суть обслуговуючого кооперативу не змінюється. Особливого значення набув Закон України від 24.07.2021 р. № 819-IX «Про сільськогосподарську кооперацію» [1]. Цей Закон закріплює рівні принципи утворення та діяльності сільгоспокооперативів, зокрема: демократичність, добровільність та відкритість кооперативного членства; обов'язковість участі члена у господарській та іншій діяльності кооперативів та їхніх об'єднань; автономність, незалежність, співпраця кооперативів; сприяння їхньому розвитку (освіта, навчання, інформація) та врахування інтересів територіальної громади. Варто зауважити, що отримання даних стосовно діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах війни помітно ускладнене. Так, станом на 1 січня 2024 року не вдалося отримати повністю або частково дані щодо кооперативів Луганської, Донецької, Харківської, Херсонської областей. Разом із тим, розвиток кооперації в усіх регіонах України, незважаючи на фактори війни, а також у післявоєнний період, має бути невіддільною складовою процесу розбудови ринкового економічного середовища у сільському господарстві та одним із шляхів комплексного розвитку сільських територій.

Таким чином, саме розвиток обслуговуючої кооперації з метою виробництва сільськогосподарської продукції у наданні послуг з обслуговування сільського населення стає нині основними завданням органів державного управління та органів місцевого самоврядування.

Розділ 1. Інформація щодо кількості сільськогосподарських кооперативів станом на 1 січня 2024 року

Наявність аграрних кооперативів слугує основою стабільного розвитку сільської місцевості. Завдяки таким виробникам можуть вийти на більший ринок для продажу власних товарів та закупівель сировини за нижчими цінами. Це підвищує конкурентоспроможність малих й середніх господарств, а відповідно й сприяє економічному розвитку регіону та зростанню добробуту сільського населення. Водночас кооперація виконує соціальну та екологічну функції. Вона допомагає створювати додаткові робочі місця, підвищувати рівень доходів населення, розвивати соціальну інфраструктуру, поліпшувати соціальний захист, забезпечувати збереження довкілля у сільській місцевості [2].

Зазначимо, що станом на 1 січня 2024 року в Україні зареєстровано 1039 од. сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (рис. 1.1).

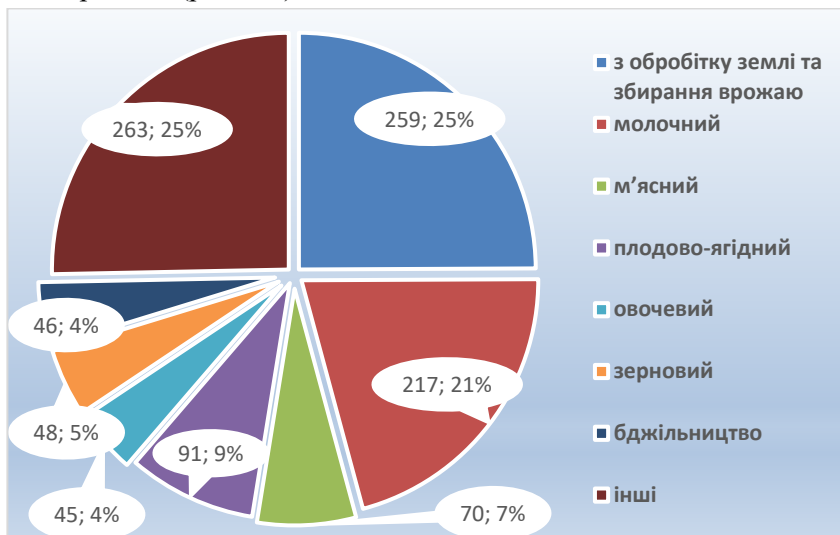
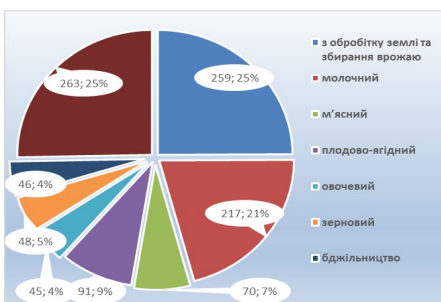


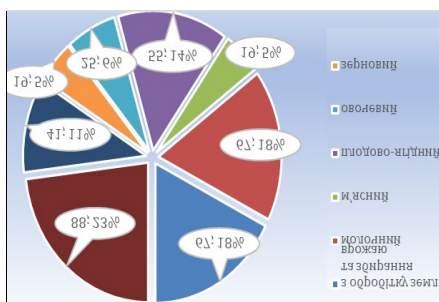
Рис. 1.1. Кількість зареєстрованих СОК в Україні за напрямом діяльності, станом на 1 січня 2024 року, од.

Найбільшу кількість СОКів зареєстровано за такими напрямками діяльності, як-от: з обробітку землі та збирання врожаю – 259 од. (25%), молочне виробництво – 217 од. (21%). Значно нижча частка у кооперативів плодово-ягідного 91 од. (9%), м'ясного – 70 од. (7%), зернового – 48 од. (5%), бджільництва – 46 од. (4%) та овочевого – 45 од. (4%). Проте, очевидно, що кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів засвідчує лише наміри громадян вести відповідну діяльність.

Певною мірою показовим дані стосуються кількості діючих СОКів. Так, за напрямками діяльності станом на 1 січня 2024 року найбільшу частку становлять: з обробітку землі та збирання врожаю і молочний (18%), плодово-ягідний (14%). Далі за напрямками розташовуються: бджільництва (11%), овочевий та зерновий – по (5%). Решта кількості кооперативів (21%) розподілилася за іншими напрямками діяльності (рис. 1.2).



Кількість зареєстрованих СОК за напрямками діяльності станом на 1 січня 2024 року, од.



Кількість діючих СОК за напрямками діяльності станом на 1 січня 2024 року, од.

Рис. 1.2. Порівняння кількості зареєстрованих та діючих СОК в Україні за напрямками діяльності станом на 1 січня 2024 року, од.

На початок 2024 р. кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів найбільшою виявилася в Черкаській (111 од.), Тернопільській (108 од.), Житомирській (95 од.), Вінницькій (91 од.) та Івано-Франківській (90 од.) областях. Найменшою їхня кількість була в Хмельницькій (10 од.), Закарпатській (12 од.) та Харківській (17 од.) областях (рис. 1.3).

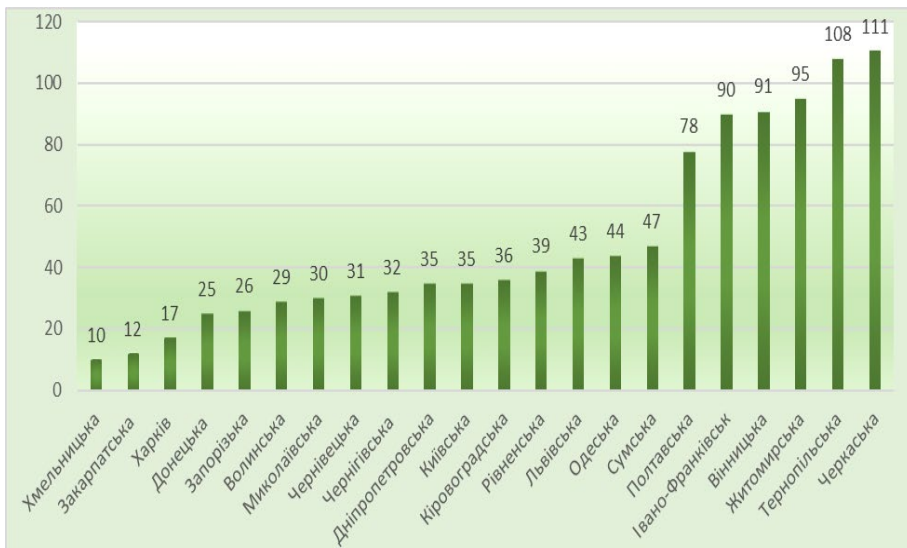


Рис. 1.3. Кількість зареєстрованих СОК по регіонах станом на 1 січня 2024 року, од.

Поєднуючи можливість соціального об'єднання людей і бізнес-організацій обслуговуючий кооператив являє собою одну з найбільш поширених форм ділової активності. Завдяки цьому його члени здатні спільно вирішувати й задовольняти нагальні проблеми і потреби, не втрачаючи своєї юридичної та економічної незалежності (рис. 1.4).

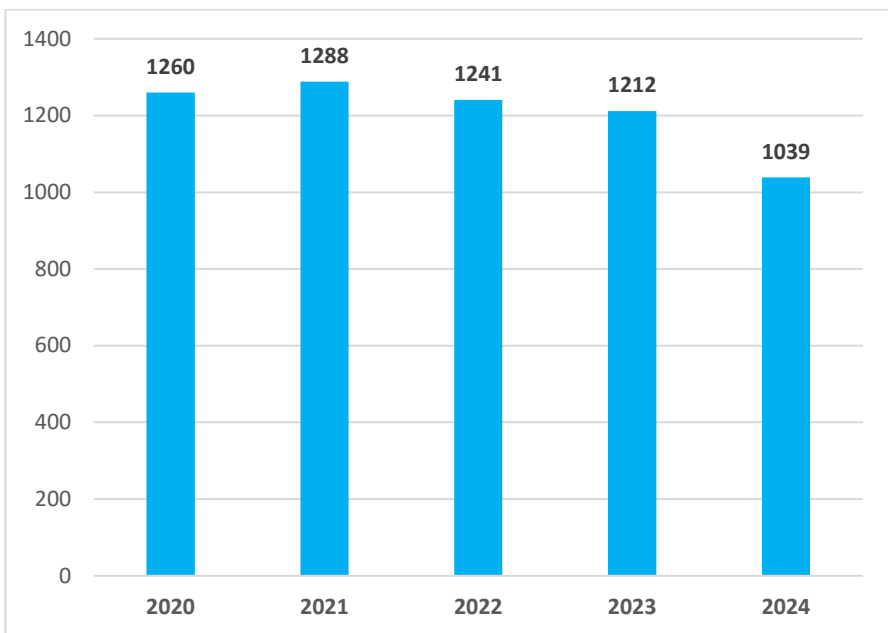


Рис. 1.4. Динаміка кількості зареєстрованих СОК в Україні за напрямками діяльності за роками, од.

Стосовно динаміки кількості зареєстрованих СОК в Україні за напрямками діяльності за роками, то найбільше їх було зареєстровано у 2021 році – 1288 од. При цьому діючих суб'єктів економічної діяльності у згаданий період було зафіксовано у кількості 629 од. (рис. 1.5).

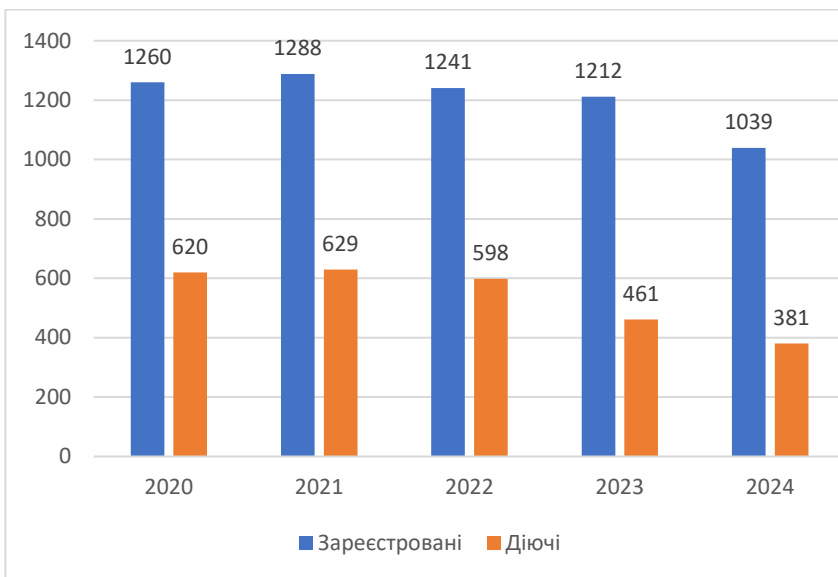


Рис. 1.5. Динаміка кількості зареєстрованих та діючих СОК в Україні за напрямками діяльності за роками, од.

За видами діяльності найбільшою у загальному обсязі зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів виявилася частка багатофункціональних суб'єктів економічної діяльності – 52% (або 545 од.). Тобто, звідси, більше половини СОКів, зареєстрованих в Україні на 1 січня 2024 року – багатофункціональні. Значно поступається перед ними частка заготівельно-збутових кооперативів – 20% (або 203 од.). На переробні та постачальницькі припадає відповідно 5% (або 47 од.) та 1% (або 15 од.). Решта кооперативів – 22% (або 229 од.) це інші види діяльності (рис. 1.6).

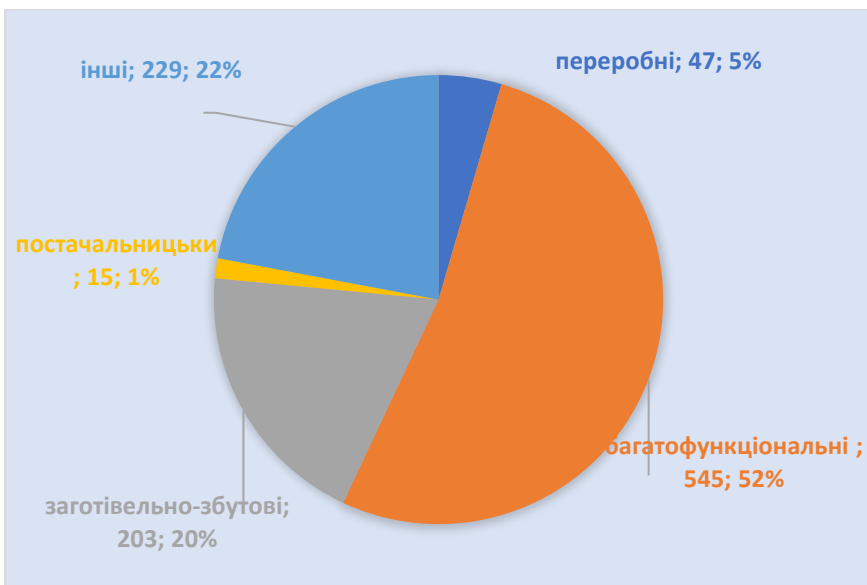


Рис. 1.6. Кількість зареєстрованих СОК в Україні за видами діяльності станом на 1 січня 2024 р, од.

Висновки. Фактори ведення військових дій на території України очевидно ускладнюють не тільки розвиток, а й саме існування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Це відображається і на кількості СОКів станом на 01.01.2024 р.

Аналіз інформації щодо кількості СОКів засвідчив наступні тенденції.

Збереження тенденцій щодо кількості зареєстрованих СОКів за напрямками діяльності. Доволі показові дані стосуються кількості діючих СОКів. Так, за напрямками діяльності станом на 1 січня 2024 року найбільшу частку становить з обробітку землі та збирання врожаю і молочний (18%), плодово-ягідний (14%). Далі за напрямками розташовуються: бджільництва (11%), овочевий та зерновий – по

(5%). Решта (21%) розподілилася на інші напрями, які потребують подальшої деталізації у відомостях, які формують ОДА.

Регіональний дисбаланс. Кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів найбільшою виявилася на початок 2024 р. У регіональному аспекті найбільша кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів відзначена в Черкаській (111 од.), Тернопільській (108 од.), Житомирській (95 од.), Вінницькій (91 од.) та Івано-Франківській (90 од.) областях. Найменшою їхня кількість була в Хмельницькій (10 од.), Закарпатській (12 од.) та Харківській (17 од.) областях.

Негативний вплив російської агресії на розвиток кооперативного руху. Поступове збільшення кількості зареєстрованих СОКів набуло свого піку у 2021 році (1288 од.). Проте після повномасштабної російської агресії цей показник став зменшуватися і на 1 січня 2023 року становив 1212 од. (із них працюючих – усього 461 од.), а на 1 січня 2024 року їхня кількість знизилася до 1039 од. (із них працюючих – усього 381 од.).

Розділ 2. Сучасний стан діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Однією з характерних рис сучасного етапу розвитку економічних відносин в аграрній політиці України стало створення різних організаційно-правових форм підприємницької діяльності на селі, зокрема кооперації.

Створення системи кооперативних об'єднань актуальне не лише для малих форм аграрного бізнесу, а й для всіх видів сільгоспідприємств, особливо в умовах формування в Україні системи інформаційного суспільства, яка базується на активному використанні інформаційного капіталу і передбачає вільний обмін даними між учасниками господарських процесів. Ліквідація стихійності у формуванні попиту на товар, зниження ризиків при здійсненні виробничо-фінансової діяльності – все це і багато що інше здатні здійснювати кооперативи і кооперативні об'єднання.

Обслуговуючі кооперативи поділяються на: сервісні – ті, що надають послуги з обробітку ґрунту, догляду за посівами, збирання врожаю, транспортування продукції; заготівельно-збутові – сприяють у збуті продукції, надають послуги з її очищення, сортування, пакування, підготовки до продажу тощо; постачальницькі – допомагають у забезпеченні виробничої діяльності необхідними ресурсами, такими як посівний, садивний матеріал, міңдобрива, отрутохімікати, комбікорм, соняшниковий шрот, буряковий жом тощо; переробні – здійснюють приймання сировини, первинну обробку, переробку та, як наслідок, збут готової продукції.

Розвиток сільськогосподарської кооперації це засіб зростання малих виробників сільськогосподарської продукції, оптимізації їхніх витрат на ведення господарської діяльності, спрощення доступу до агросервісних послуг та каналів збуту, організації зберігання, переробки сільськогосподарської продукції, що позитивно вплине на соціальний розвиток сільських територій та сільських громад [3].

Сільськогосподарська кооперація дасть змогу:

зменшити собівартість продукції;

підвищити якість продукції;

полегшити доступ до організованих ринків збуту;

підвищити доходи учасників;

поліпшити якість життя на селі.

Про актуальність і важливість кооперації свідчить той факт, що Генеральна асамблея ООН 18 червня 2002 р. прийняла спеціальну резолюцію 56/114 «Кооперативи в процесі соціального розвитку», в якій виписано низку рекомендацій та закликів до урядів країн-членів щодо розвитку кооперації, зокрема:

– враховувати і використовувати вклад кооперативів у соціальний розвиток, ліквідацію бідності, забезпечення продуктивної зайнятості, розширення соціальної інтеграції;

– стимулювати й сприяти створенню і розвитку кооперативів, особливо тих, які створюються найбільш уразливими групами населення;

– забезпечувати партнерство між урядами та кооперативним рухом;

– створювати бази статистичних даних про розвиток кооперативів та їх вклад у національну економіку;

– розробляти програми заохочення кооперативів до навчання, обміну досвідом на регіональному і національному рівнях.

Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб [1]. Слід нагадати, що Програмою розвитку сільськогосподарських кооперативів на 2013-2020 роки передбачалося створення 5000 нових формувань та доведення реалізації продукції через них: молочної – не менше 40%, овочів і картоплі – 60%, фруктів – 50%, зерна – 20%. Діяльність кооперативів повинна була охопити 60% сільської місцевості та створити 1,6 млн робочих місць [4]. Де-факто заплановані показники не виконуються з об'єктивних та суб'єктивних причин. Серед перешкод у створенні кооперативів відзначимо обмеженість фінансових і матеріально-технічних ресурсів у сільських жителів, відсутність відповідних лідерів, зацікавлених в організації кооперативів тощо.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи є об'єднаннями сільськогосподарських виробників з метою досягнення вищої ефективності (збільшення доходів і зменшення витрат) їхніх приватних господарств. Безумовно, можливості сільськогосподарських товаровиробників для підсилення свого

впливу на продовольчих ринках, у формуванні цін зростають зі створенням мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Загальною тенденцією останніх років стало те, що поступово розвиваються сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи зернопереробного та молочарського напрямів, м'ясопереробні, овочеві, плодові, зі спільного використання техніки, матеріально-технічного постачання, заготівельно-збутових послуг, обробітку землі, збирання врожаю сільськогосподарських культур. За дослідженнями ННЦ «Інститут аграрної економіки», у перспективі для вказаних дрібних господарств найбільш поширеними моделями сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні будуть: спеціалізовані (переробні, маркетингові, постачальницькі, сервісні) кооперативи; багатофункціональні кооперативи, які створюватимуть на районному рівні; кооперативи при сільських громадах, організованих власниками особистих селянських господарств одного або кількох сіл для отримання відповідних послуг [5].

Визначну роль у формуванні та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів відіграє держава. Поступово відійшовши від безпосередньо адміністративного управління, виконання заготівельно-збутової функції та матеріально-технічного забезпечення аграріїв, держава у перспективі повинна зосередити увагу на регулюванні їх діяльності переважно за допомогою ринкових важелів [6]. Характерними ознаками обслуговуючого кооперативу є орієнтація не на отримання прибутку, а на якісне обслуговування своїх клієнтів-власників для забезпечення

прибуткової діяльності через обслуговування за цінами, максимально наближеними до собівартості. Зазначимо, що станом на 1 січня 2024 року в Україні фактично здійснюють господарську діяльність лише 381 сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, із них: молочних кооперативів та кооперативів з обробітку землі та збирання врожаю – 67 од., плодово-ягідних – 55 од., з бджільництва – 41 од., овочевих – 25 од. Найменша кількість кооперативів нараховується із м'ясного та зернового напрямів діяльності – їх лише 19 од. (рис.2.1).

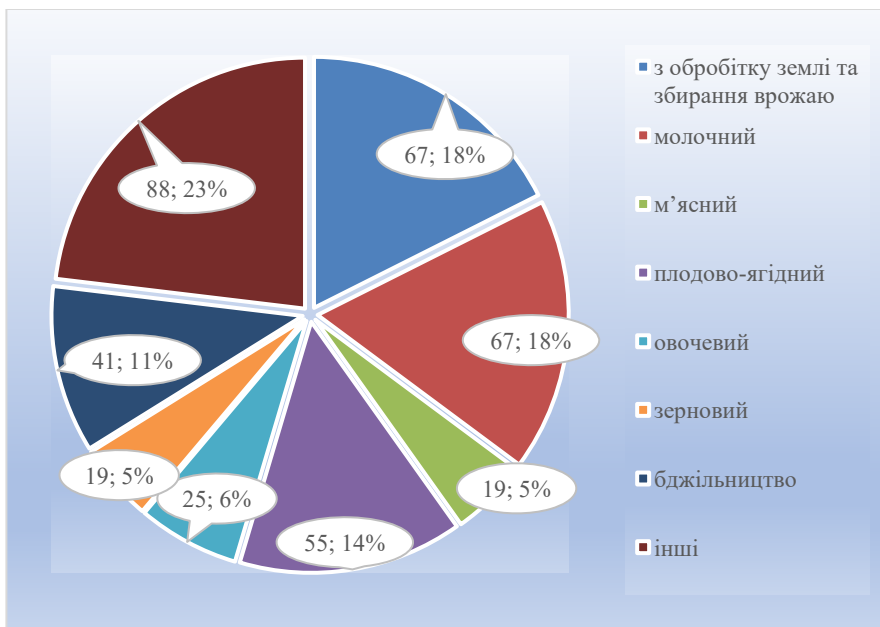


Рис. 2.1. Кількість діючих СОК за напрямками діяльності станом на 1 січня 2024 року, од.

У цілому, динаміка кількості діючих СОКів зменшилася порівняно з аналогічним періодом минулого року на 80 од. (рис. 2.2).

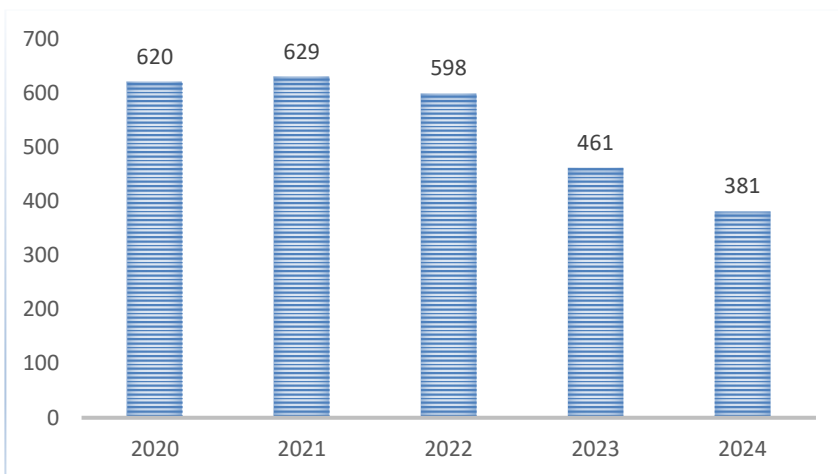


Рис. 2.2. Динаміка чисельності діючих СОК в Україні за роками станом на 1 січня, од.

Слід зазначити, що динаміка діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні протягом 2020 – 2024 рр. має стрибкоподібний характер. На початок 2021 р. кількість діючих кооперативів незначно збільшилася порівняно з 2020 р. і становила 629 одиниць. Протягом 2021–2024 рр. кількість діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зменшилася на 248 од., або майже на 40,0% (рис.1.3).

Така тенденція зменшення кооперативів спричинена наслідками воєнних дій – суттєвими втратами вітчизняної економіки, припиненням виробничої діяльності у зв'язку з окупацією території регіону, пограбуванням та знищенням потужностей, обладнання, техніки, замінованістю сільськогосподарських угідь, веденням бойових дій.

Досить нерівномірно на селі розвивається обслуговуюча кооперація і по регіонах. Спостерігається велика строкатість у

показниках діяльності кооперативних структур по областях. Так, найбільше обслуговуючих кооперативів знаходяться в Тернопільській (95 кооперативів, або 24,9%), Івано-Франківській (71 кооператив, або 18,6%), Черкаській – (34 кооперативи, або 8,9%) та Чернівецькій (31 кооператив, або 8,1%) областях. Разом із тим, найменшу кількість діючих СОК зафіксовано в Одеській, Чернігівській та Закарпатській областях – по 2 кооперативи. Ще у 4 областях кількість СОКів менше 10, наприклад, у Житомирській області – 5 кооперативів, у Дніпропетровській та Сумській областях – 8 обслуговуючих кооперативів.

Варто також зауважити, що за інформацією ОВА в Луганській, Донецькій, Херсонській та Харківській областях діючі кооперативи станом на 1 січня 2024 року відсутні (рис. 2.3).

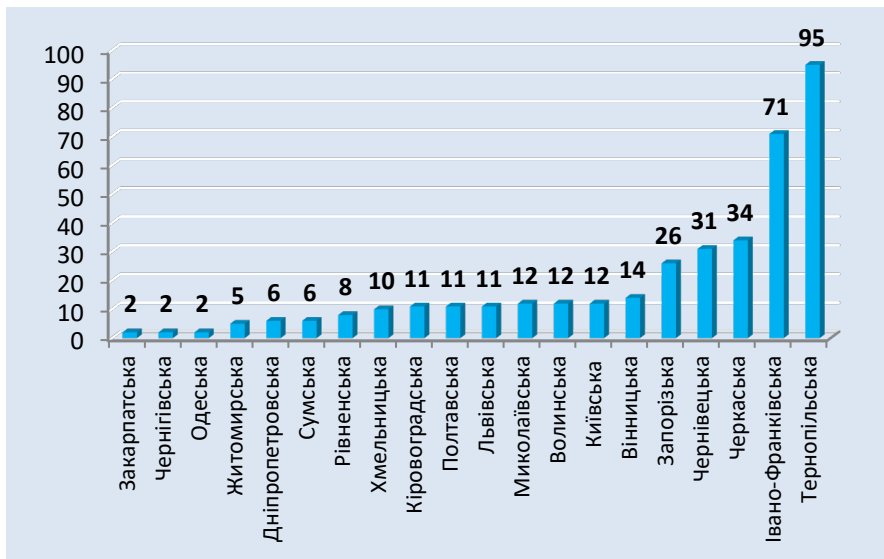


Рис. 2.3. Кількість діючих обслуговуючих кооперативів по регіонах станом на 1 січня 2024 р., од.

При цьому на сьогодні перелік послуг, які можуть надавати обслуговуючі кооперативи, досить суттєвий і включає наступні: зберігання й реалізація сільськогосподарської продукції, переробка сільськогосподарської продукції та лісової сировини; транспортне обслуговування, матеріально-технічне постачання, ремонт сільгосптехніки та її технічне обслуговування; виконання окремих видів сільськогосподарських робіт (оранка, збирання врожаю, ветеринарне обслуговування, штучне осіменіння тварин тощо); консультативне обслуговування (бухгалтерське, фінансове, агрономічне, зоотехнічне, економічне та ін.); виконання будівельних робіт з виготовлення проєктної документації, газифікація, комп'ютеризація сільського господарства тощо [7].

Водночас важливо усвідомлювати, що оцінка впливу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на аграрний сектор економіки країни визначається не лише їх кількістю, а й іншими параметрами: обсягом послуг, які надають кооперативи власним членам; характеристикою наявної ресурсної бази; кількістю членів, що їх об'єднують кооперативи тощо (табл. 1).

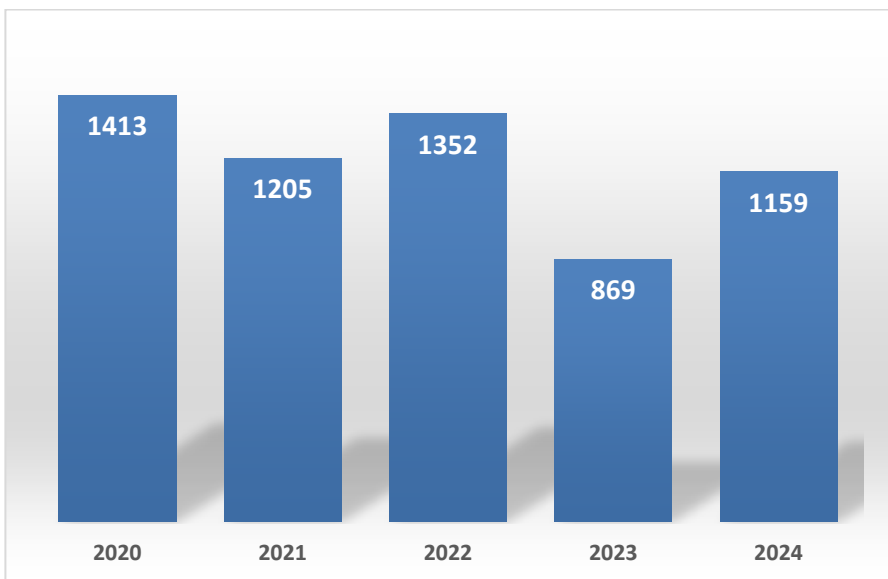
Таблиця 1

**Фінансово-економічні показники діяльності
сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів
України на початок поточного року**

Показник	01.01.2023	01.01.2024
Кількість працюючих у СОК, осіб	869	1159
Кількість членів кооперативів (засновників), осіб	5654	3857

Отримано коштів від наданих кооперативами послуг, тис. грн	38372	14681
Розмір пайового фонду, тис. грн	64666	39463
Наявність основних засобів, тис. грн	172690	166427

Аналізуючи наведені дані, слід вказати на теперішні показники щодо чисельного складу працівників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та низькі фінансові показники результатів діяльності СОК. Так, станом на 1 січня 2024 року членами сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (засновниками) були 3857 особи, тоді як працювало в них – 1159 осіб (у середньому близько трьох осіб в одному кооперативі). Отже, у середньому, один кооператив налічував майже 10 членів (засновників). Як свідчать наявні дані, чисельність працюючих у СОК за 2020-2023 рр. зменшилася на 544 особи, або 38,5% (рис. 2.4). Порівнюючи показники за період 2023-2024 рр., їх кількість збільшилася на 290 осіб (25 %). Незважаючи на війну, яка ведеться в нашій державі, українці не полишають дбати про продуктову безпеку рідної країни та про рівень життя українців.



**Рис. 2.4. Динаміка чисельності працюючих у СОК
станом на 1 січня відповідного року, осіб**

Проаналізовані дані свідчать про низьку економічну ефективність діяльності обслуговуючих кооперативів, недостатність ресурсів для більш потужного їх розвитку та недоступність послуг СОКів для більшості споживачів. При цьому розмір їхнього пайового фонду на 1 січня 2024 року становить 39463 тис. грн, що порівняно з минулим періодом менше на 25203 тис. грн (рис. 2.5).

Розгляд деяких інших показників діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів показав, що загальна сума послуг, наданих цими суб'єктами економічної діяльності, становить 14681 тис. грн, а вартість основних засобів виробництва на 1 січня 2024 року – 166 427 тис. грн.

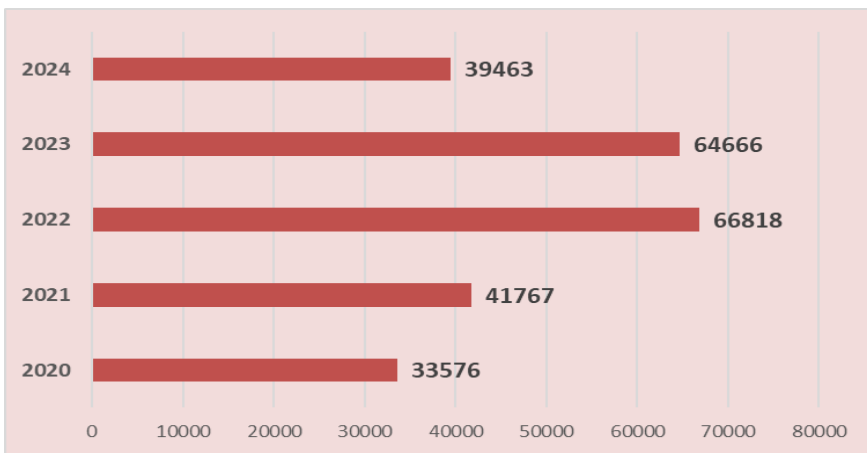


Рис. 2.5. Розмір пайового фонду за роками, тис. грн

Далі розглянуто обсяг отриманих коштів СОКАми від наданих послуг. На 1 січня 2024 р. цей показник становив 14681 тис. грн і зменшився на 23691 тис. грн порівняно з попереднім періодом (рис.2.6).

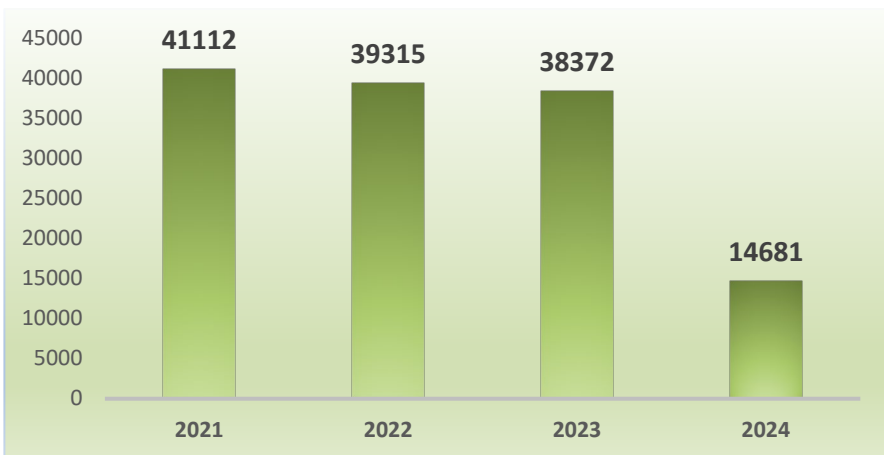


Рис. 2.6. Отримано коштів від наданих кооперативами послуг за роками, тис. грн

Проведений аналіз даних із рисунком 1.6 засвідчує той факт, що у 2021 році обсяг коштів, отриманих

сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами набув екстремального значення (41112 тис. грн). Проте з причин російської військової агресії та деяких інших (такі наведено нижче) наразі згаданий показник знизився.

Стосовно коштів, отриманих СОКами від реалізації продукції певних видів за роками, то тут найбільшими виявилися здобутки у 2022р. – 172003 тис. грн, тоді як найменше реалізовано продукції у 2024 р. – у загальному 84794 тис. грн (рис. 2.7).

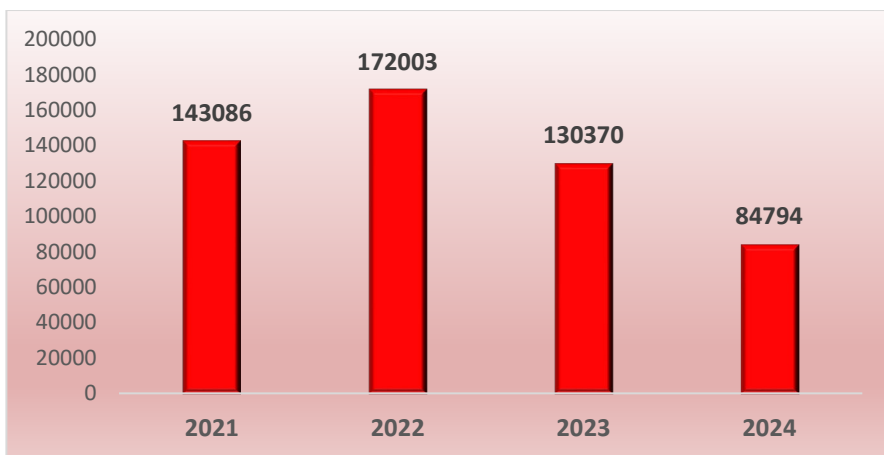


Рис. 2.7. Отримано коштів від реалізації продукції за роками, тис. грн

Серед іншого, пов'язаного з реалізацією СОКами від продукції певних видів, досить ефективними стали молоко (51888,2 тис. грн) і зерно (29966,5 тис. грн). Далі слід виділити плоди та ягоди (2904,0 тис. грн). Помітно нижчі фінансові кошти отримано від реалізації овочів (36,0 тис. грн). Наведена інформація дає розуміння міри розвитку відповідних напрямів СОКів – виробників сільськогосподарської продукції. Отже,

рейтинг (у порядку зменшення) ефективності діяльності виробників на сьогодні виглядає наступним чином: 1) молоко; 2) зерно; 3) плоди та ягоди; 4) овочі. Від м'яса коштів не отримано, оскільки його не реалізовували (рис. 2.8).

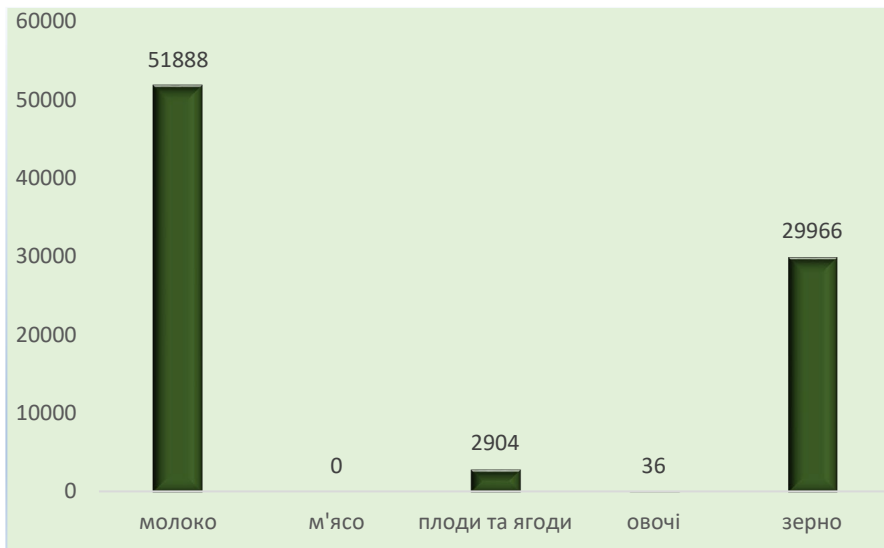


Рис. 2.8. Отримано коштів від реалізації продукції станом на 1 січня 2024 року, тис. грн

Аналіз показників обсягу реалізації через СОК продукції, виробленої членами станом на 1 січня 2024 року, засвідчує найбільші значення для молока – 6425,8 тон, потім для зерна – 5612,0 тон. Помітно нижчі показники відзначаються для плодів та ягід (1006,6 тон) і овочів – (4,5 тон). На жаль, як уже зазначалося, реалізації м'яса через СОК за 2024 рік не відбувалося (рис. 2.9).

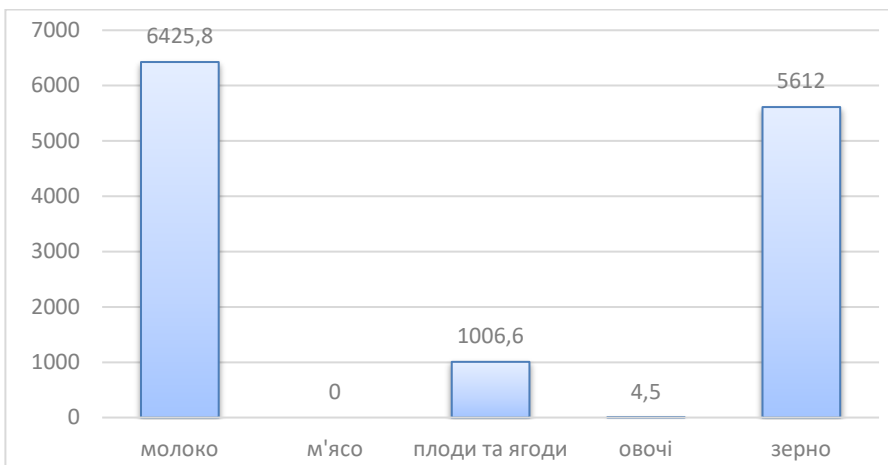


Рис. 2.9. Обсяг реалізації через СОК продукції, виробленої членами станом на 1 січня 2024 р., тон

Станом на 1 січня 2024 року загальна сума збуту продукції кооперативами становила 63343,5 тис. грн (рис. 2.10).

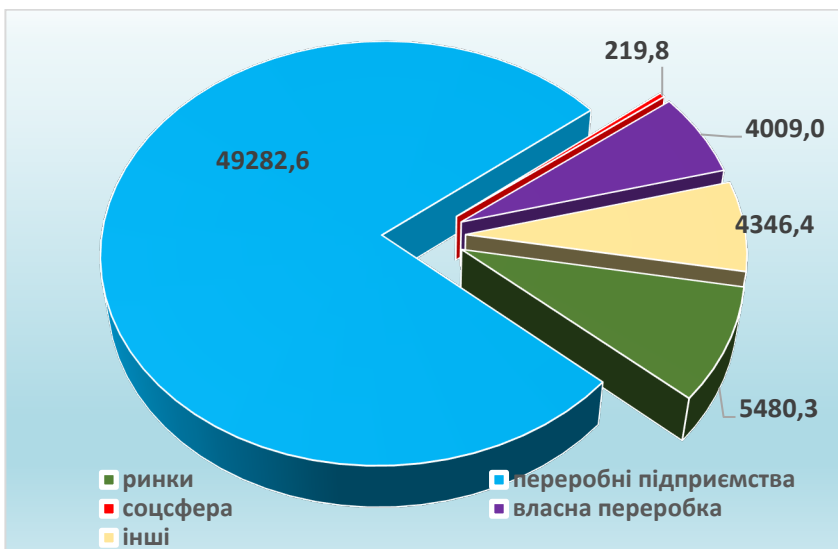


Рис. 2.10. Сфера збуту продукції станом на 1 січня 2024 року, тис. грн

За вказаний період найбільше збувалося продукції кооперативами на переробні підприємства – на суму 49282,6 тис. грн, на ринки на суму 5480,3 тис. грн, власна переробка становила 4009,0 тис. грн в інші сфери збуту – 4346,4 тис. грн.

Висновки. *Аналіз інформації щодо діяльності. СОКів засвідчив наступні тенденції:*

дещо змінилися пріоритети у спеціалізації СОКів у кількісному вимірі. Так, серед напрямів діяльності кооперативів лідерство підтвердилося за молочарським напрямом. До лідируючих позицій приєдналися напрями з обробітку землі та збирання врожаю. Трохи поступаються кількістю плодово-ягідні СОКи, залишається стабільною частка кооперативів з бджільництва. Значне відставання від лідерів спостерігають щодо СОКів напряму овочівництва. Найменша кількість кооперативів нараховується із м'ясного та зернового напрямів діяльності – їх лише 19 од. Визначний негативний вплив на розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, завдала збройна агресія росії проти України: протягом 2021–2024 рр. кількість діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зменшилася на 248 од., або майже на 40,0%. Водночас, кількість діючих СОКів зменшилася порівняно з аналогічним періодом минулого року на 80 од.

Збільшення чисельності працюючих при зменшенні ефективності результатів. Порівнюючи показники за період 2023–2024 рр., їх кількість збільшилася порівняно із 2023 р. на 290 осіб (25 %). Разом із тим, за період 2021–2024 рр. найменше реалізовано

продукції саме у 2024 р. на суму 84794 тис. грн. Стосовно коштів, отриманих СОКами від реалізації продукції певних видів, то тут за найбільшими здобутками лідерами за напрямками діяльності кооперативів стали: молочарські (51888,2 тис. грн.) та зернові (29966,5 тис. грн). Ті ж самі тенденції виявив аналіз показників обсягу реалізації продукції через СОКи.

СОКи потребують державної підтримки. Розвиток вітчизняної сільськогосподарської обслуговуючої кооперації сприятиме створенню якісно нових відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками, об'єднанню їх зусиль для вирішення економічних проблем, у тому числі подоланню бідності селян. Крім того, проаналізовані дані свідчать про великий потенціал щодо економічної ефективності діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, необхідність нарощувати ресурси для значно потужнішого їх розвитку та недоступність послуг СОКів для більшості споживачів. Звідси можна стверджувати, що за умов належної державної підтримки розвиток обслуговуючої кооперації стане вагомим складовим успішного виконання стратегічних програм розвитку сільського господарства України на 2030 рік.

Розділ 3. Матеріально-технічна база діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

В умовах російської агресії особливе значення має вирішення проблем із ресурсним забезпеченням господарських формувань, що свідчить про потребу в модернізації основних засобів, відновленні втраченого технічного потенціалу та його подальшому розвитку, впровадженні досягнень науково-технічного прогресу відповідно до сучасних вимог конкурентоспроможного виробництва.

Проблема створення матеріально-технічної бази сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів визнана однією з найгостріших у загальному контексті функціонування кооперативного руху в сільському господарстві. Її вирішення повинно відбуватися з урахуванням особливостей кооперативів як економічних організацій, їх фундаментальних організаційних принципів. Фінансовими джерелами створення матеріально-технічної бази СОКів повинні насамперед бути внутрішні інвестиції, а з часом – ширше використання послуг таких фінансових установ, як кредитні спілки і кооперативні банки. Важливо також використовувати можливості співробітництва з підприємствами споживчої кооперації. Все це сприятиме посиленню системності у функціонуванні кооперативного руху в Україні.

Реалізація інноваційно-інвестиційних ресурсозберігаючих технологій потребує забезпечення сільськогосподарських підприємств сучасними технічними засобами для якісного

виконання в оптимальні строки всього обсягу технологічних операцій з вирощування та збирання врожаю. Слід зазначити, що техніка, яка використовується у таких технологіях, більш наукоємна, оскільки оснащена системами автоматизації контролю та управління технологічними процесами. Інноваційні ресурсозберігаючі технології вирощування сільськогосподарських культур потребують застосування широкозахватних комбінованих агрегатів, нових робочих органів для забезпечення сприятливих умов розвитку рослин, економії енергоносіїв, зменшення кількості операцій при обробітку ґрунту.

Основними цілями державної підтримки малого та середнього підприємництва в аграрному секторі так само визначено: збільшення виробленої доданої вартості в малому і середньому підприємстві в аграрному секторі; забезпечення продовольчої безпеки країни; збільшення експорту продукції малого і середнього підприємства в аграрному секторі та ресурсів фермерських й особистих господарств у сільській місцевості; підвищення індексу фізичного обсягу інвестицій в основний капітал суб'єктів малого і середнього підприємства в аграрному секторі та ін. [8].

Станом на 01.01.2024 року в Україні сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи мають у власності або орендують майже 2881 га землі сільськогосподарського призначення, 27122,6 од. сільськогосподарської техніки та устаткування, з них 102 од. придбано за державною підтримкою або кошти місцевого

бюджету. Потреба в наявності сільськогосподарської техніки обладнання та устаткування в СОК становить 13942 од.

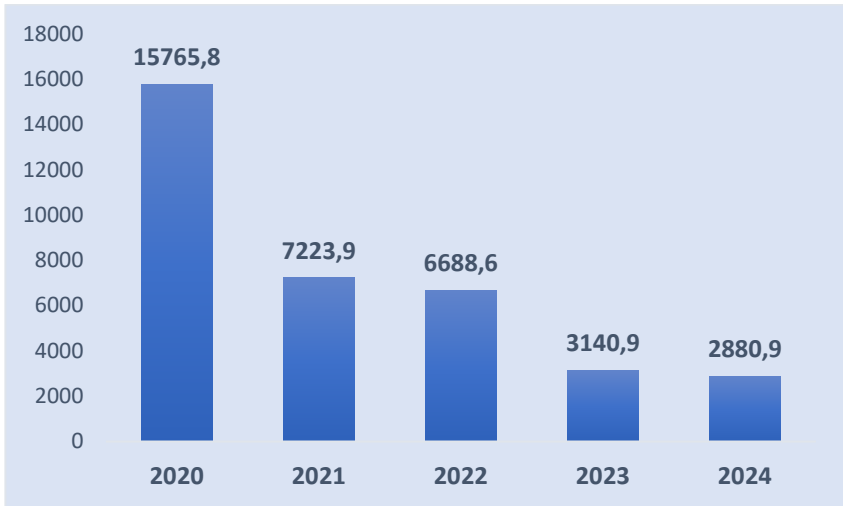


Рис. 3.1. Кількість землі сільськогосподарського призначення у власності або орендовано СОК станом на 1 січня 2024 року, га

На сьогодні відзначено зменшення кількості землі сільськогосподарського призначення у власності або орендовано СОК за роками (рис. 3.1). Так, на 1 січня 2024 року цей показник знизився порівняно з 2022-м на 3807,7га (на 55%). Очевидно, така тенденція пов'язана із розгортанням військових дій на території країни у 2022 році.

Водночас кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, що знаходиться у власності або орендовано СОК станом на початок поточного року збільшилася у 6,89 рази (рис. 3.2). Відповідна діаграма у період 2020-2024 рр. не

показує наразі чіткої тенденції, враховуючи етап падіння (2021 р.) та незначне зростання (2022 р.).

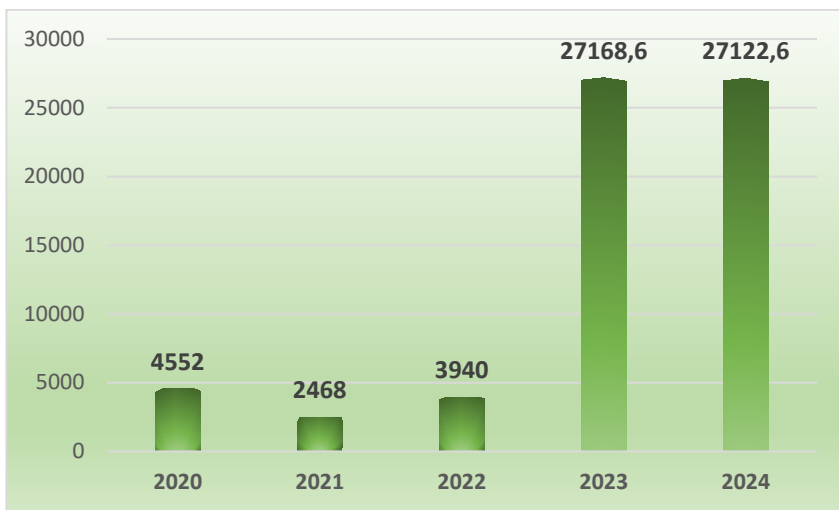


Рис. 3.2. Кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, що знаходиться у власності або орендовано СОК станом на 1 січня 2024 року, од.

Видається доцільним для з'ясування парадоксів і закономірностей у діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у подальшому, провести опитування серед керівників згаданих суб'єктів економічної діяльності. Наприклад, кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, що знаходиться у власності або орендовано СОК у грошовому еквіваленті зменшилася порівняно з 2022 р. з показника 173661,3 тис. грн. до 117068,2 тис. грн, тобто, на 56 593,1 тис. грн, або на 32% (рис. 3.3). Очевидно, що у цьому проявляється фактор військової агресії проти України.

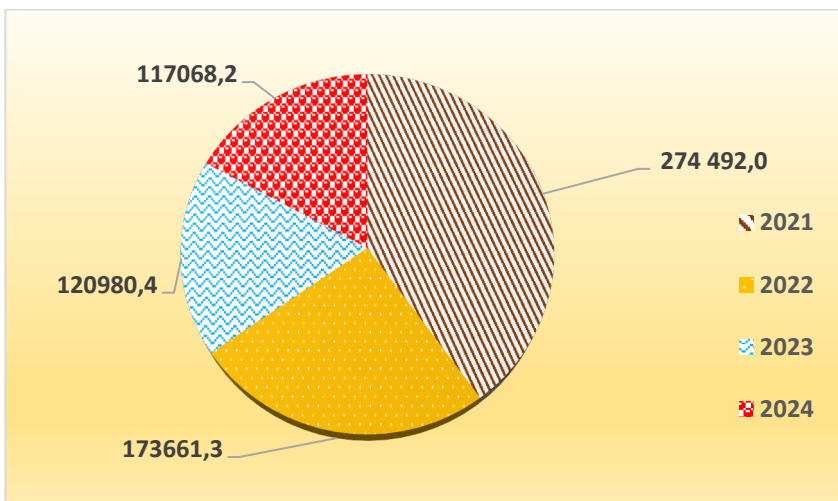


Рис. 3.3. Кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, що знаходиться у власності або орендовано СОК станом на 1 січня 2024 року, тис. грн

Характерно, що кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, придбаного за державної підтримки стрімко впала за 2022 рік і за даними на 1 січня 2024 року становила усього 102 од. (рис. 3.4), тоді як у 2020 році цей показник був на рівні 6611 од.

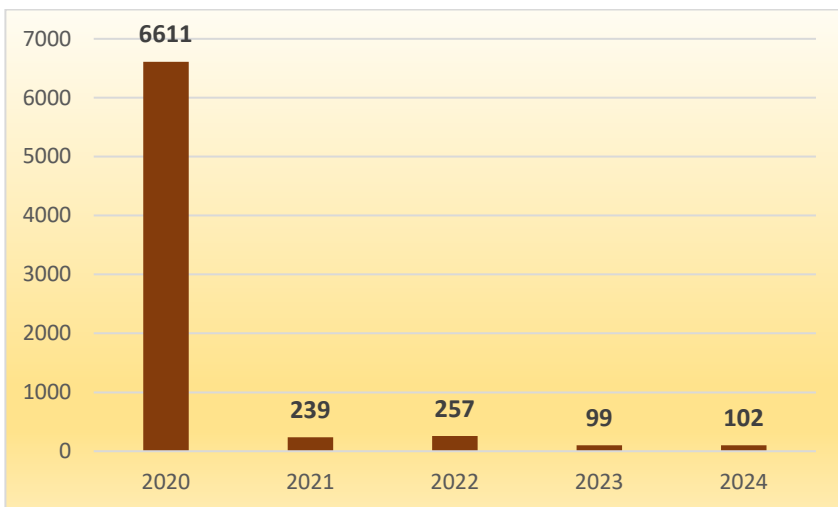


Рис. 3.4. Динаміка кількості сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування придбаного за державної підтримки, од.

Можна передбачити, що після завершення війни СОКи активізують процес придбання техніки за державні кошти. У регіональному зрізі за кількістю сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, придбаного за державною підтримкою, лідирує Дніпропетровська. (36 од.), далі – Чернівецька (29) та Івано-Франківська (20) області (рис. 3.5).

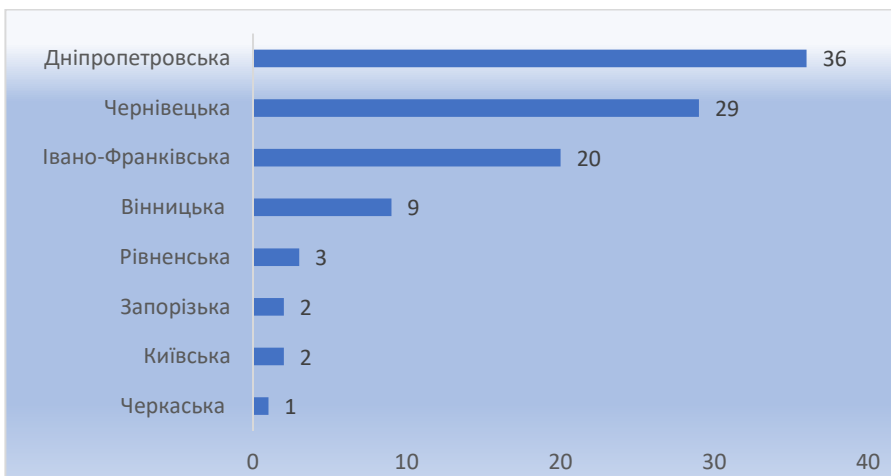


Рис. 3.5. Кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, придбаного деякими регіонами за ержавною підтримкою або за кошти місцевого бюджету станом на 1 січня 2024 р., од.

Відповідно до постанови КМУ від 07.02.2018 №106 (із змінами) фінансова підтримка сільськогосподарських кооперативів надається шляхом компенсації 70 відсотків вартості (до 3-х млн грн) на один кооператив для придбання вітчизняного обладнання для виробництва, збирання, зберігання, переробки, визначення якості, сортування і фасування сільськогосподарської продукції та техніки для її транспортування. Найбільший загальний розмір компенсації, зафіксований станом на 1 січня 2024 року для СОКів відзначено для Чернівецької області (2673,4 тис. грн). Із помітним відставанням далі знаходяться Дніпропетровська (2159,0 тис. грн) та Запорізька (1477,0 тис. грн) області (рис. 3.6).

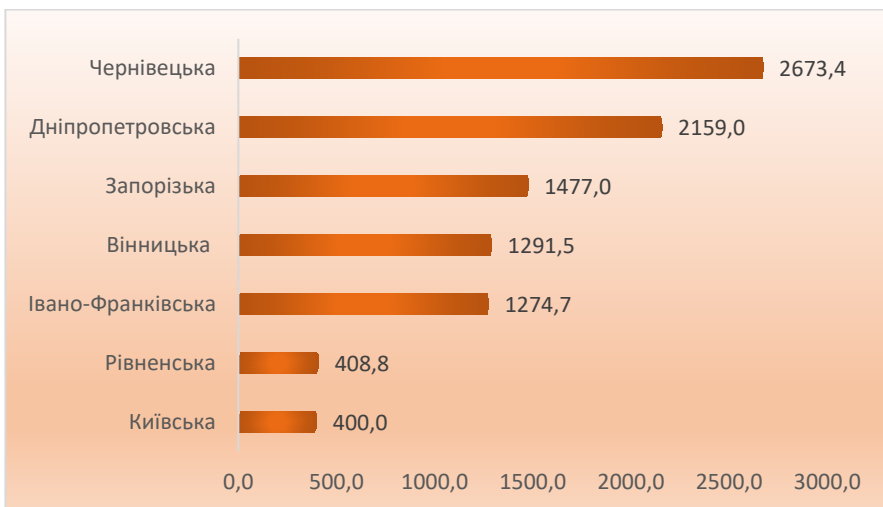


Рис. 3.6. Сума компенсації, отримано сільськогосподарськими кооперативами за придбану техніку та обладнання станом на 1 січня 2024 р. тис. грн.

Наступні за розмірами компенсації Вінницька (1291,5 тис. грн) та Івано-Франківська (1274,7 тис. грн) області. Найнижчі показники щодо обсягу отриманої компенсації встановлено у Рівненській (408,8 тис. грн) та Київській (400,0 грн) областях. Разом із тим, у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів суттєво зросла потреба в сільськогосподарській техніці, обладнанні та устаткуванні. Так, станом на 1 січня 2024 року вона становила 13942 од. (рис. 3.7). При цьому неможливо стверджувати, що задоволення технічних потреб кооператорів має планомірний характер, враховуючи досить вагоме зменшення цього показника (2021 р.) та незначне його збільшення (2022 р.).

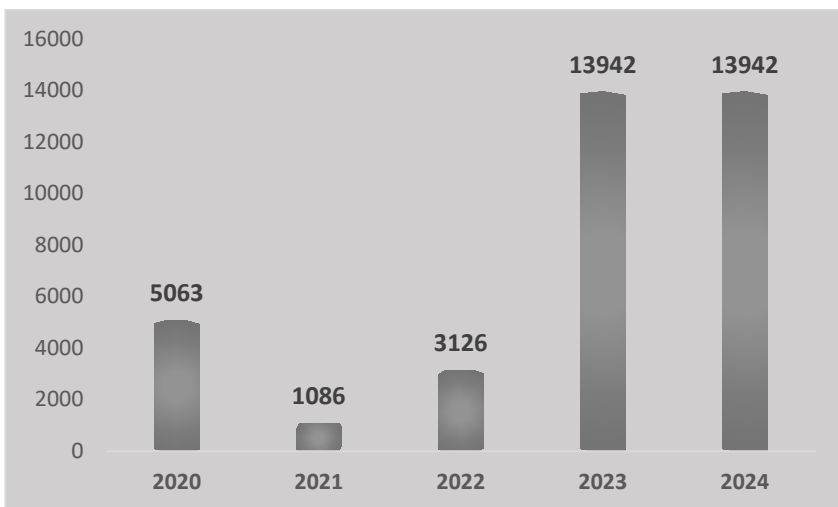


Рис. 3.7. Потреба у сільськогосподарській техніці, обладнанні та устаткуванні СОК станом на 1 січня відповідного року, од.

Отже, вищезазначене підтверджує, що державні органи здійснюють певні кроки для підтримки розвитку обслуговуючої кооперації, однак її розвиток нині не відповідає очікуваним результатам.

Висновки. *Аналіз інформації щодо стану матеріально-технічної бази діючих СОКів засвідчив наступні тенденції.*

Динаміка зменшення кількості землі сільськогосподарського призначення у власності або орендовано у СОК. Так, на 1 січня 2024 року цей показник знизився порівняно з 2022 роком на 3547,9 га (на 54%). Очевидно, така тенденція пов'язана із розгортанням військових дій на території країни у 2022 році. Водночас кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, що знаходиться у власності або орендовано СОК станом на початок поточного року збільшилася у

6,89 раз. Такий парадокс потребує подальшого аналізу. Можливим шляхом може стати тематичне опитування керівників СОКів.

Недостатній рівень державної підтримки СОКів. Кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, придбаного за державної підтримки стрімко впала за 2022 рік і за даними на 1 січня 2024 року становила усього 99 од., тоді як у 2020-му цей показник був на рівні 6611 од. Разом із тим, у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів суттєво зросла потреба в сільськогосподарській техніці, обладнанні та устаткуванні, і станом на 1 січня 2024 року вже досягала 13942 од. Дослідження шляхів забезпечення технічними засобами сільськогосподарських виробників малих форм господарювання завдяки створенню нових та розвитку існуючих агротехнологічних кооперативів потребує вивчення досвіду європейських держав, де саме завдяки державній підтримці відбувається розвиток обслуговуючої кооперації.

Розділ 4. Зарубіжний досвід сільськогосподарської кооперації

Зарубіжний досвід свідчить, що сільськогосподарська кооперація має глибоке історичне коріння. Відзначається, що перші сільськогосподарські кооперативи з'явилися в Європі у XIX столітті і були спрямовані на поліпшення умов життя фермерів та сприяння їхньому економічному розвитку.

Країни, де вдало розвивається сільськогосподарська кооперація, акцентують свою увагу на принципи взаємодопомоги, співпраці та власності громади. Інституційна спроможність сільськогосподарських кооперативів відіграє визначальну роль у їхньому успіху.

У світовій практиці існує різноманітність форм сільськогосподарської кооперації – від об'єднань фермерів до великих агропромислових кооперативів. Зазвичай виділяють дві основні групи кооперації, що:

- здійснюють заготівельні роботи, переробку і збут (оптовий і роздрібний) продукції сільськогосподарського виробництва;

- займаються оптовою закупівлею виробничих засобів з подальшим їх постачанням до господарств учасників кооперативу.

Організаційна структура кооперативів залежить від особливостей кожної країни та її сільськогосподарської системи.

Основними елементами структури сільськогосподарських кооперативів у зарубіжних країнах світу є фінансування та кредитування.

В обслуговуючій сфері кооперація в Україні має незначний розвиток, тому вивчення та використання закордонного досвіду розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації як механізму підтримки регіонального розвитку видається актуальним.

Багато країн розвинули системи фінансової підтримки для сільськогосподарських кооперативів, що включає в себе державні субсидії, надання кредитів під сприятливі умови та ін.

За даними Європейської Комісії (ЄК), зараз у ЄС налічується близько 250 тисяч кооперативів. У них зайнято 163 мільйони людей – третина від усього місцевого населення. Частка сільськогосподарських кооперативів на аграрному ринку ЄС становить 40–50%, а в окремих державах та секторах досягає 70%. Обсяг річного обороту 10 найбільших фермерських кооперативів в ЄС становить понад 93 мільярди доларів.

Водночас на мікрорівні кожний учасник зберігає можливість самостійно ухвалювати рішення з урахуванням специфіки своєї земельної ділянки та агрокультури, чого не може дозволити собі повною мірою аграрний холдинг. При цьому фермери, об'єднані в кооператив, можуть працювати на експорт без посередників, залучати зовнішні інвестиції, великі кредити.

Так, у Німеччині кооперативи є партнерами середніх підприємств в аграрному секторі й мають на меті надання підтримки господарствам і економічній діяльності своїх членів за допомогою ведення спільного кооперативного підприємства. У всіх сферах німецької кооперативної системи за останні півстоліття відбулися помітні структурні зміни. Для того, щоб кооперативи

могли закріпити своє положення в конкуренції, що посилилася, як економічно стабільні установи, скрізь, де це необхідно й доцільно, були створені об'єднання та союзи кооперативів. Завдяки цьому розширилися можливості раціоналізації, зниження витрат, а продуктивність кооперативів значно підвищилася. Встановлення певного рівня заготівельних цін, дотування експортних поставок, обмеження виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції і стимулювання розвитку сільських територій. Держава фінансово допомагає офіційно зареєстрованим кооперативним об'єднанням та їх спілкам протягом п'яти років. У перший рік розмір фінансової допомоги кооперативним організаціям становить до 3 % виручки від продажів кооперативу, у другий – 2 %, у третій, четвертий і п'ятий – до 1 %. Сума субсидій при цьому не повинна перевищувати в перший рік 60 %, у другий – 40 %, у третій, четвертий і п'ятий – 20 % адміністративно-управлінських витрат кооперативу (включаючи кошти для одержання консультацій і для контролю за якістю одержаної продукції). За умови дотримання всіх пунктів договору об'єднання виробників у продовж перших семи років одержують від держави цільову фінансову допомогу на капіталовкладення, яка не повинна перевищувати 25 % інвестиційних витрат. Кооперативи вже довели свою ефективність, і кожна країна сама вибирає, яким чином розвивати цю ідею [9].

Варто зазначити й таку особливість, як пільгове кредитування за спеціальними програмами. Так, німецький сільськогосподарський рентний банк у Франкфурт-на-Майні надає кредит за такими спеціальними програмами, як "Сільське

господарство", "Відновлення села", "Молоді фермери". За останньою із зазначених програм кредити видаються тільки фермерам у віці до 40 років і за наявності успішної п'ятилітньої сільськогосподарської практики. У Німеччині, на відміну від більшості країн, де політика кредитування спрямована на стимулювання розвитку в аграрному секторі великого бізнесу, вона здійснюється в межах, визначених обсягами виробництва. Так, молочне скотарство кредитується при утриманні до 120 корів, відгодівля свиней – до 1700 свиномісць, відгодівля птиці – до 100 тис. голів, виробництво яєць – до 50 тис. курок-несучок. Не кредитується конверсія боргів, додаткове придбання засобів виробництва та інвентарю. Така політика диктується програмою екстенсифікації сільського господарства і перекладу частини фермерських структур на біологічно чисті виробництва. У Німеччині на федеральному рівні діє об'єднання з продажу й обслуговування сільськогосподарської техніки, що виконує великий обсяг лізингових послуг, насамперед, у східній частині країни, де має місце менша насиченість технікою. Залежно від обставин застосовується як фінансовий, так і експлуатаційний лізинг. Використання лізингу надає право на пільгове оподаткування. У закордонній практиці усе більше поширення одержує надання в лізинг дорогої техніки колективним користувачам. Для цього утворюються товариства зі спільного використання техніки. У лізинг береться потужна техніка, автомобілі й інші машини, які індивідуально експлуатувати економічно не вигідно.

Послугами кооперативних організацій користується половина населення планети. На кооперативних підприємствах у світі працює понад 250 мільйонів осіб. Обороти підприємств становить 2,2 трильйони доларів. У Європейському Союзі найбільша частка кооперативів спеціалізується на заготівлі, переробці і збуті сільськогосподарської продукції. У Данії кооперативами переробляється 90% молока, експортується 90% масла і сиру. Кооперативи Скандинавії переробляють та реалізують 80% м'яса та молока. У Нідерландах кооперативи реалізують 95% фруктів, майже всі овочі та 90% вовни, 90% вершкового масла, майже 85% сиру, 80% молочного порошку, 65% цукру та близько 60% згущеного молока. Кооперативи Фінляндії і Швеції постачають своїм членам 60% засобів виробництва, Франції та ФРН – 50% кормів та добрив, Нідерландів – 55% кормів та третину мінеральних добрив. Майже 60% збуту сільгосппродукції Франції припадає на кооперативи. У Канаді кооперація – це 52% постачання нафтопродуктів, 13% добрив і хімікатів, 14% кормів для тварин та понад 50% продажу яєць і птиці. Сільськогосподарські кооперативи США переробляють 82% молока, виробляють 51% цукру, займають 40% оптових ринків худоби, 80% – електропостачання, доставляють 45% добрив та 44% пального.

Найбільшими драйверами для розвитку кооперації стали періоди криз. Це можна простежити на прикладі США, де об'єднання фермерів стало найбільш популярним у часи Великої депресії. Саме у цей час почав формуватися потужний бізнес-гігант – кооператив CHS. У Сполучених Штатах працює три тисячі

кооперативів, які охоплюють більшість американських ферм. Наприклад, кооператив CHS часто називають в Америці державою у державі. Стартувавши у 1929 році, він і досі залишається однією з найбільших бізнес-структур у США. Об'єднує 1100 кооперативів та 75 тисяч фермерів, а також 20 000 привілейованих акціонерів, які можуть вільно використовувати мінеральні добрива, паливо, мають доступ до технологій та страхування власних ризиків. Нині компанія CHS Inc. має офіси в Австралії, Китаї, Південній Кореї і Тайвані, Швейцарії, Боснії, Болгарії, Угорщини, Румунії, Росії, Сербії, Іспанії та Україні. А також в Йорданії, Туреччині і на Близькому Сході. Чистий прибуток у 2015 фінансовому році становив \$781 млн, а чистий дохід – 34,6 мільярдів доларів. Запорука успіху кооперативу – започаткована у 90-ті роки минулого століття тодішнім керівником Джоном Д. Джонсоном стратегія CHS 2020 Vision, яка передбачала зменшення залежності сільськогосподарського виробника від результатів кожного окремого року діяльності. На той час трейдерство і нафтопереробка були абсолютно новими видами діяльності для CHS. Коли кооператив почав ними займатися, він став відносно незалежним від цін на окремі види продукції.

Найважливішим інструментом державної політики щодо кооперації в США є кооперативне законодавство. Практикується широке застосування кредитної форми підтримки доходів фермерів через здешевлення відсоткової ставки за кредит, відшкодування певної частки кредиту державою, звільнення від сплати боргу в перші роки після одержання позики, продовження строку

повернення кредиту. Держава здійснює наукове й інформаційне забезпечення діяльності кооперативних організацій, готує кваліфіковані кадри, сприяє впровадженню науково-технічного прогресу у фермерських кооперативах.

Найбільш близькою за духом, спорідненою історично для нашої країни є Польща. Отже, польський досвід у справі побудови організаційної структури сільського господарства на засадах кооперування та формування інших господарських зв'язків є цікавим та корисним.

У Польщі зміни в сільському господарстві були проведені динамічно, а в деяких аспектах – і революційно, особливо після відкриття аграрного ринку країни, пов'язаного зі вступом останньої до ЄС, створенням у країні спільних підприємств. Іноземні інвестори розвинули інфраструктуру птахівництва, при цьому технологічний процес повністю розрахований на використання комбікормів іноземного походження. У Польщі під кооперативами розуміють ринкові організації фермерів – «групи сільськогосподарських виробників» як вертикально організовані добровільні організації, основною метою яких є спільний продаж продукції учасників. Це дає змогу членам групи покращити ринкові позиції, підвищити кількість та якість виробленої продукції, знизити транзакційні витрати, перерозподілити прибуток, який раніше отримували посередники, обмінюватися передовим досвідом господарювання та знаннями. При цьому членство в таких групах виробників не передбачає змін у правах власності на засоби та предмети праці фермерів, у колективній власності знаходиться

лише прибуток, отриманий від спільної діяльності. Питання підтримки кооперативів й інших об'єднань виробників регулює польський Закон «Про групи виробників та їх об'єднань». Кооперативи сільськогосподарських виробників можуть сподіватися на фінансову допомогу коштами, які призначені на організацію і підтримку їх адміністративної діяльності в перші п'ять років від дня адміністративного рішення, яке б підтверджувало кооперативам законодавчо визначені умови. Кооперативи оформлюють відповідні документи на фінансову допомогу, яка може максимально виплачуватися 5 років від дня видання рішення через фельдмаршала.

Законодавчо передбачена державна підтримка діяльності польських кооперативів, яка реалізується в таких формах, як пільгові умови отримання інвестиційного кредиту; забезпечення (гарантування) кредиту Агентством з реструктуризації та модернізації сільського господарства; звільнення від оподаткування робіт з модернізації основних засобів, які перебувають у володінні групи понад 5 років з моменту їх реєстрації в органах місцевої влади; надання субсидій (допомоги) у відсотках від товарообігу. Розмір відсотка змінюється залежно від року функціонування кооперативу та обсягу його річного обороту [10]. Фінансове стимулювання від держави сприяло формуванню і розвитку груп виробників сільськогосподарської продукції Польщі, які об'єднувалися за територіально-виробничим та історичним принципами. У Франції з розширенням сфери діяльності і функцій кооперативи одержали доступ до участі у багатьох програмах, які

фінансуються бюджетами різних рівнів, зокрема, підтримка виробництва біопалива кооперативними заводами; фінансова підтримка придбання устаткування, безпечного для навколишнього середовища; підтримка дій з підвищення якості кооперативної продукції; фінансова підтримка соціальних акцій кооперативів (доставка дітей до школи, утримання кооперативних садочків тощо) та ін.

У Литві державна підтримка в період формування новостворених сільськогосподарських кооперативів передбачає в перші п'ять років діяльності отримання поза конкурсом компенсації витрат (перший рік – 100%, другий – 80%, третій – 60%, четвертий – 40%, п'ятий – 20%), що сприяє розвитку кооперації. У Люксембурзі не підлягають оподаткуванню кооперативи, діяльність яких зосереджена на колективному використанні техніки. Але не тільки Європа «кооперується». Від неї не відстають і навіть випереджають інші регіони. Діяльність деяких із них уже давно вийшла за межі певної країни – це потужні транснаціональні об'єднання з тисячами працівників та мільярдними заробітками. Загалом грошовий оборот 96 найбільших агрокооперативів у світі становить \$800 млрд – це значить, що сама концепція кооперативів дуже вигідна для сільського господарства.

У Японії кооперативи є монополістами в агросекторі, вони реалізують близько 90% усієї сільгосппродукції в країні, при цьому в кооперативах працює 91% усіх фермерів. Такі об'єднання виробляють і збувають сільськогосподарську продукцію, а також надають фінансові послуги. Всі вони створені урядом, тому їх контролюють на регіональному рівні, проте насправді

контролювати їх дуже важко, адже кооперативи перетворилися в потужного монополіста на продовольчому ринку. Кооперативи в Японії ігнорують антимонопольне законодавство, отримують додаткові привілеї від держави і самі встановлюють ціни на товари. Японію часто називають країною, в якій кооперація фактично досягла культу та підтримується на всіх рівнях, і найбільше – на державному. Фермерські кооперативи збувають близько 90% усієї сільгоспродукції (майже 100% зерна, 95% картоплі, овочів, фруктів і молока, 85–90% свинини, яєць і м'яса птиці). У країні створена централізована система, яка захищає товаровиробників від монополістичного капіталу. При цьому обсяги фермерських господарств, що не входять до кооперативів, становлять не більше 1 га. Один із найбільш яскравих прикладів японської кооперації – ZEN-NOH, або національна федерація сільськогосподарських кооперативів Японії. Була заснована в 1972 році в Токіо і є однією з найбільш впливових структур у країні. Організація налічує до 1200 кооперативних спілок, обслуговуючих близько 4,78 млн членів і 4,8 млн асоційованих членів. Ці кооперативи охоплюють практично всі сегменти сільського господарства – від виробництва рису до будівництва потужних логістичних центрів та міжнародного трейдингу. До складу кооперативу входять дев'ять логістичних центрів, ринків і роздрібних точок та свій власний банк. Кількість співробітників корпорації становить понад 8000 осіб у всьому світі. Обороти компанії оцінюють 48,7 млрд. Сьогодні ZEN-NOH Co. Ltd. забезпечує поставки продукції і послуг для своїх членів на міжнародному рівні. Її бізнес-діяльність включає не лише

централізоване управління кооперативами, а й розподіл і продаж виробничих матеріалів і щоденних товарів, зокрема мінеральних добрив, агрохімікатів, упаковки та картонних матеріалів, сільськогосподарської техніки, нафтопродуктів, скрапленого газу. Кооператив повністю забезпечує членів товарами першої необхідності для фермерів, дає можливість спільного користування – приміром, спільними зусиллями здійснюється транспортування, переробка і зберігання або збут сільськогосподарської та тваринницької продукції [11]. Тут суворо стежать за дотриманням технологій та розвитком – постійно вдосконалюють і втілюють інновації. Щороку у межах програми навчання кожен п'ятий член кооперативу може пройти спеціальне навчання та збільшити ефективність підприємства. ZEN-NOH має 38 регіональних відділень у Японії, а також окремі офіси у Великобританії, США, Канаді, Німеччині, Тайланді, Сінгапурі тощо.

У Канаді діє програма Уряду «Ініціатива з розвитку кооперативів», яка реалізується у партнерстві з кооперативним сектором. Успішні заявники в рамках цієї програми можуть отримати фінансування у розмірі 75000 дол. Згадана програма включає компоненти: дорадчих послуг, які забезпечують кооперативну галузь доступом до професійних і технічних послуг, необхідних для успішного відкриття та посилення кооперативу; розвитку досліджень і знань, який полягає у заохоченні досліджень та поширенні проєктів з кооперативних питань; інноваційні кооперативні проєкти та ін.

У Країнах Північної Європи діє урядова політика заохочення кооперативного руху. З метою розширення виробництва окремих видів аграрної продукції держава може призупинити виплату кооперативних податків, виділити прямі субсидії, що використовуються як тимчасові заходи для стимулювання виробництва. Держава надає кооперативам кредитну допомогу в модернізації сільськогосподарського виробництва, купівлі землі, ремонті виробничих приміщень, будівництві доріг, придбанні техніки [12].

Висновки. Отже, досвід створення та функціонування кооперативних структур країн світу виступає основою для визначення напрямів, форм і змісту його застосування в агропромисловому виробництві України. На нинішньому етапі розвитку аграрного сектору економіки важливо якнайповніше використати досвід зарубіжних країн у розвитку сільськогосподарської кооперації і разом із тим обґрунтовано підходити до реального стану в країні.

У світовій практиці існує різноманітність форм сільськогосподарської кооперації – від об'єднань фермерів до великих агропромислових кооперативів. Організаційна структура кооперативів залежить від особливостей кожної країни та її сільськогосподарської системи. Основними елементами структури сільськогосподарських кооперативів у зарубіжних країнах світу є фінансування та кредитування. В обслуговуючій сфері кооперація в Україні має незначний розвиток, тому вивчення та використання закордонного досвіду розвитку обслуговуючої

сільськогосподарської кооперації як механізму підтримки регіонального розвитку стає актуальним.

Багато країн розвинули системи фінансової підтримки для сільськогосподарських кооперативів, що включає в себе державні субсидії, надання кредитів під сприятливі умови та ін.

Таким чином, спираючись на передовий зарубіжний досвід, можна стверджувати, що за належного рівня фінансування і кредитування вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, вдасться досягти не тільки позитивних економічних показників у діяльності малого і середнього бізнесу, а й забезпечити розвинуту інфраструктуру та європейський рівень життя села і громадян, що там проживають.

Додатки

Таблиця 1

Кількість діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в розрізі регіонів станом на 1 січня 2024 року

Назва область	Всього	Напрям діяльності, одиниць							
		з обробітку землі	молочний	м'ясний	плодово-ягідний	овочевий	зерновий	бджільництво	інші
Вінницька	14	3	7	0	0	0	0	0	4
Волинська	12	4	3	0	2	0	1	0	2
Дніпропетровська	6	0	0	0	0	0	1	5	
Донецька*									
Житомирська	5	1	1	0	0	0	1	0	2
Закарпатська	2	0	0	0	1	0	0	0	1
Запорізька	26	0	0	2	5	0	3	0	16
Івано-Франківськ	71	17	10	4	5	15	3	10	7
Кіровоградська	11	3	4	0	1	1	1	0	1
Київська	12	0	0	2	0	2	1	0	7
Луганська*									
Львівська	11	0	2	0	4	1	1	1	2
Миколаївська	12	4	3	0	0	2	1	0	2
Одеська	2	0	1	0	0	0	0	0	1
Полтавська	11	3	5	0	1	0	0	2	0

Рівненська	8	0	4	0	1	0	0	0	3
Сумська	6	5	0	0	1	0	0	0	0
Тернопільська	95	14	19	0	22	0	5	21	14
Харківська**									
Херсонська***									
Хмельницька	10	3	1	0	2	1	1	1	1
Черкаська	34	9	4	9	2	3	0	1	6
Чернігівська	2	0	1	0	1	0	0	0	
Чернівецька	31	1	2	2	7	0	0	0	19
Разом	381	67	67	19	55	25	19	41	88

Тут і далі

* Станом на 1 січня 2024 року без урахування Донецької та Луганської областей у зв'язку з веденням бойових дій на більшій частині території областей та частиною їх окупації.

** Станом на 1 січня 2024 року без урахування Харківської області, так як діючих СОКів немає.

*** Станом на 1 січня 2024 року без урахування Херсонської області, так як СОКи припинили виробничу діяльність у зв'язку із окупацією території регіону, пограбуванням та знищенням потужностей, обладнання, техніки, замінованістю сільськогосподарських угідь, проведенням бойових дій.

Таблиця 2

Інформація щодо діяльності діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в розрізі регіонів станом на 1 січня 2024 року

Назва області	Кількість членів кооперативу (засновників), осіб	Кількість асоційованих членів кооперативу, осіб	Кількість працюючих в СОК, осіб	Розмір пайового фонду, тис. грн	Розмір пайового внеску асоційованих членів, тис. грн	Наявність основних засобів, тис. грн	Кількість поголів'я ВРХ у членів СОК, гол.	у тому числі поголів'я корів, гол.	Кількість поголів'я свиней у членів СОК, гол.	Обсяг сплачених податків, зборів, тис.грн	Отримано коштів від наданих послуг, тис.грн
Вінницька	151	2	69	134	0	4463	354	299	0	0	36
Волинська	79	248	11	4130,3	18,8	8237,5	192	146	241	0	122,8
Дніпропетровська	46	3	3	621	0	3000	0	0	0	165,8	0
Донецька*											
Житомирська	155	7	13	22,4	1,5	2158,3	106	89	85	501,0	2778
Закарпатська	9	24	25	19,0	1,3	23500,0	5	3	12	250,0	0
Запорізька	217	79	47	351,9	17,4	916	0	0	0	0	0
Івано-Франківськ	1043	5	132	2341,6	315,0	8548,2	254	160	41	250	0
Кіровоградська	201	6	24	25094,3	2466	66123,7	222	222	30	451,5	3760
Київська	20	3	12	0	3	843,8	0	0	0	321	62,4
Луганська*											
Львівська	94	98	8	367	2,7	3743,4	636	345	75	103,1	612
Миколаївська	43	192	7	67,1	82,3	1245,6	103	103	0	10,7	14,5

Одеська	28	0	0	1724	0	0	0	0	0	0	0,0
Полтавська	138	56	11	3,2	0	2179,1	287	274	76	330,8	18
Рівненська	469	0	12	155	0	0	305	305	0	63,4	66,4
Сумська	127	47	6	300,7	175	2457	0	0	0	68,2	603,02
Тернопільська	371	192	166	1849,8	75,6	30521,6	1729	1605	440	878,8	5743,4
Харківська**											
Херсонська***											
Хмельницька	115	0	20	287,5	36	1477	14	10	22	0	0
Черкаська	149	183	417	68,1	21,4	1579,8	0	0	0	180,7	0
Чернігівська	106	0	3	1720,5		3627	112	104	63		0
Чернівецька	519	12	173	205,8	3,3	1806,2	204	157	0	243,3	865
Разом	3857	1157	1159	39463,2	3219,3	166427,2	4523	3822	1085	3818,5	14681,2

Таблиця 3

Інформація щодо діяльності діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в розрізі регіонів станом на 1 січня 2024 року

Назва області	Отримано коштів від реалізації продукції, тис.грн					
	Всього	у тому числі				
		молоко	м'ясо	плоди та ягоди	овочі	зерно
Вінницька	380	380,0	0	0	0	0
Волинська	99,8	99,8	0	0	0	0
Дніпропетровська	0	0	0	0	0	0
Донецька*						
Житомирська	5204	1693,6	0	0	0	3510,4
Закарпатська	1200	0	0	1200,0	0	0
Запорізька	0	0	0	0	0	0
Івано-Франківськ	1200	0	0	1200	0	0
Кіровоградська	20963,5	3963,5	0	0	0	17000
Київська	8736,1	0,0	0,0	0,0	0,0	8736,1
Луганська*						
Львівська	0	0	0	0	0	0
Миколаївська	0	0	0	0	0	0
Одеська	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Полтавська	12077,6	12077,6	0	0	0	0
Рівненська	510	110	0	400	0	0

Сумська	0	0	0	0	0	0
Тернопільська	33397,7	32537,7	0	104	36	720
Харківська**						
Херсонська***						
Хмельницька	0	0	0	0	0	0
Черкаська	0	0	0	0	0	0
Чернігівська	15	15	0	0	0	0
Чернівецька	1011	1011	0	0	0	0
Разом	84794,7	51888,2	0	2904	36	29966,5

Таблиця 4

Інформація щодо діяльності діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в розрізі регіонів станом на 1 січня 2024 року

Назва області	Обсяг реалізованої через СОК продукції, виробленої членами, тон					
	Всього	у тому числі				
		молоко	м'ясо	плоди та ягоди	овочі	зерно
Вінницька	102,0	102	0	0	0	0
Волинська	7	7	0	0	0	0
Дніпропетровська	0	0	0	0	0	0
Донецька*						
Житомирська	987,6	137,6	0	0	0	850
Закарпатська	500	0	0	500	0	0
Запорізька	0	0	0	0	0	0
Івано-Франківськ	500	0	0	500	0	0
Кіровоградська	3676	576	0	0	0	3100
Київська	1472,0	0	0	0	0	1472
Луганська*						
Львівська	107	37	0	0	0	70
Миколаївська	0	0	0	0	0	0
Одеська	0,0	0	0	0	0	0
Полтавська	1170,8	1170,8	0	0	0	0
Рівненська	20	15	0	5	0	0
Сумська	0	0	0	0	0	0

Тернопільська	4384,1	4258	0	1,6	4,5	120
Харківська**						
Херсонська***						
Хмельницька	0	0	0	0	0	0
Черкаська	0	0	0	0	0	0
Чернігівська	3,4	3,4	0	0	0	0
Чернівецька	119	119	0	0	0	0
Разом	13028,9	6425,8	0	1006,6	4,5	5612

Таблиця 5

Інформація щодо діяльності діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в розрізі регіонів станом на 1 січня 2024 року

Назва області	Сфера збуту продукції, тис.грн				
	ринки	переробні підприємства	соцсфера	власна переробка	інше(зазначити)
Вінницька	0	0	0	0	836
Волинська	0	0	99,8	0	0
Дніпропетровська	0	0	0	0	0
Донецька*					
Житомирська	0	137,6	0	0	3510,4
Закарпатська	1000,0	700,0	0	0	0
Запорізька	0		0	0	0
Івано-Франківськ	1000	700	0	0	0
Кіровоградська	1800	5648	0	0	0
Київська	4	0	0	0	
Луганська*					
Львівська	0	444	0	1	0
Миколаївська	0	0	0	0	0
Одеська	0	0	0	0	0
Полтавська	0	12077,6	0	0	0
Рівненська	0	510	0	0	0
Сумська	0	0	0	0	
Тернопільська	1059,3	28656,4	120	3562	0
Харківська**					

Херсонська***					
Хмельницька	0	0	0	0	0
Черкаська	0	0	0	0	0
Чернігівська	0	15	0	0	0
Чернівецька	617	394	0	446	0
Разом	5480,3	49282,6	219,8	4009	4346,4

Таблиця 6

**Кількість майна у власності або орендовано СОК
станом на 1 січня 2024 року, га**

Назва області	Власне та/або орендоване майно СОК, в тому числі:			
	земля с/г призна чення га	будівлі та споруди одиниць	с/г техніка, обладнання та устаткування	
			одиниць	тис. грн
Вінницька	91	12	33	2783,2
Волинська	0	15	89	8527,2
Дніпропетровська	0,505	3	42	6468
Донецька*				
Житомирська	153	6	45	2925,6
Закарпатська	89		2	4750
Запорізька	586,6	1	17	3178
Івано-Франківська	27,02	18	166	7507,2
Київська	6	13	26	2002
Кіровоградська	11	39	25229,6	0
Луганська*				
Львівська	126,8	6	71	3744,9
Миколаївська	377	6	151	5694,9
Одеська**				
Полтавська	0	1	49	2922

Рівненська	12	1	8	526
Сумська	49	10	87	4039,8
Тернопільська	278,6	24	909	36025,6
Харківська***				
Херсонська***				
Хмельницька	333,47	6	54	15376,3
Черкаська	147,92	19	105	4034,8
Чернівецька	546	1	36	3215,9
Чернігівська	46	1	3	3346,8
Разом	2880,9	182	27122,6	117068,2

**Кількість сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування,
придбаного регіонами за державною підтримкою або за кошти місцевого бюджету станом на 1 січня 2024 р.**

Назва області	Всього		с/г техніки		обладнання та устаткування	
	одиниць	тис. грн	одиниць	тис. грн	одиниць	тис. грн
Вінницька	9	1291,5	2	946,0	7	345,5
Волинська	0	0	0	0	0	0
Дніпропетровська	36	2159	3	0	33	2159
Донецька*	0	0				
Житомирська	0	0	0	0	0	0
Закарпатська	0	0				
Запорізька	2	1477,0	2	1477,0	0	0
Івано- Франківська	20	1274,7	2	318,0	18	956,7
Київська	2	400	0	0	2	400
Кіровоградська	0	0	0	0	0	0
Луганська*	0	0				
Львівська	0	0	0	0	0	0
Миколаївська	0	0	0	0	0	0
Одеська**	0	0				
Полтавська	0	0	0	0	0	0,0
Рівненська	3	408,8	3	408,8	0	0

Сумська	0	0	0	0	0	0
Тернопільська	0	0	0	0	0	0
Харківська***	0	0				
Херсонська***	0	0				
Хмельницька	0	0	0	0	0	0
Черкаська	2	0	1	0	1	0,0
Чернівецька	29	2673,4	29,0	2673,4	0	0
Чернігівська	0	0				
Разом	102	9688,9	41	5823,2	61	3865,7

**Потреба у сільськогосподарській техніці, обладнанні та устаткуванні СОК станом на 1 січня
відповідного року, од.**

Назва області	Потреба					
	земля		с /г техніка		обладнання та устаткування	
	для пасовищ	для вирощування с/г культур				
	га	га	одиниць	тис. грн	одиниць	тис. грн
Вінницька	0	0	0	0	0	0
Волинська	0	0	1	70	3	500
Дніпропетровська	17	95	8	6740	36	1083400
Донецька*						
Житомирська	0	0	1	950,0	3	800,0
Закарпатська		300,0	11	10150,0	15	10500,0
Запорізька	200	55	10	600	4	3000
Івано- Франківська	35,0	0,0	48	0,0	54	0,0
Київська	10	230	20	3250	16	4040
Кіровоградська	0	0	0	11	13300	11
Луганська*						

Львівська	0	0	0	0	0	0
Миколаївська	155,0	145,0	10	4032,4	12	1989,7
Одеська**						
Полтавська	0	0	6	1700,0	10	1600,0
Рівненська	0		1		6	
Сумська	0	100	2	1025	2	1140
Тернопільська	0	100	84	12792	268	18772,0
Харківська***						
Херсонська***						
Хмельницька	0	3	1	650	3	350
Черкаська	0,0	0,0	0	0,0	0	0,0
Чернівецька	0	0	6,0	800,0	0	0
Чернігівська	0	0	0	0	1	130,0
Разом	417	1028	209	42770,4	13733	1126232,7

Список літератури

1. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 24.07.2021 р. № 819- IX.
2. Довгань О. В. Кооперація як перспективний напрям розвитку підприємництва на селі. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. №9 (148) С. 132-135.
3. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр.: наукова доповідь Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» / [Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ»ІАЕ», 2016. 546 с.
4. Приліпко С. М., Макушок О. В. Роль міжнародних проектів технічної допомоги у розвитку обслуговуючої кооперації сільських територій. Кооперативні читання. 2017 рік : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Житомир, 2017. С.107-113.
5. Єфімцева Л. О. Державна підтримка агротехнологічних кооперативів із спільного використання техніки в Україні як один із засобів технічного забезпечення аграріїв малих форм господарювання. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 123–130.
6. Зіновчук В. В. Принципи кооперації: вчора, сьогодні, ... завтра? Кооперативні читання. 2019 рік : матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 7 червня 2019 року). Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 6–15.
7. Шолойко А. С. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах застосування програмно-цільового методу фінансування. Облік і фінанси АПК. 2011. № 2. С. 93-98.

8. Гурей Г. Т., М. Я. Ковалик Основні напрямки розвитку фермерської кооперації й агропромислової інтеграції. URL : http://atcarchive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_146/10tgt.pdf.

9. Черевко Г. В., Ф. В. Горбонос Перспективи кооперації в АПК України в умовах інтеграції в Європейський союз [текст]. Економіка АПК. 2006. № 3. С. 143–147.

10. Горбонос Ф. В. Кооперація: методологічні і методичні основи. Львів : Львівський державний аграрний університет, 2003. 264 с.

11. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. Київ : Логос, 1996. 224 с.

12. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: аналітичне дослідження URL : www.prism.org.ua

Науково-аналітичне видання

Івченко Володимир Миколайович,

Носіков Олександр Миколайович,

Філоненко Олена Степановна

Результати діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) станом на 1 січня 2024 року

Відповідальний за випуск *О. М. Носіков*

Редактор *Г. Г. Руденко*

Комп'ютерне складання та верстання *О. С. Філоненко*

Summarized analytical materials on the number and activity of agricultural service cooperatives as of January 1, 2024 are presented, information on their material and technical condition is provided. The data are presented by regions, yes, and in Ukraine as a whole.

Підп. до друку .05.2024 р.

Гарнітура Times New Roman.

Обл.-вид. арк. 2,5.

Формат 84x108 1/32.

Друк. офсетний

Наклад 300 прим.

Папір друкарський № 2.

Ум. друк. арк. 1.7.

Зам. №

Український науково-дослідний інститут продуктивності
агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики
та продовольства України.

03035, Київ-35, Солом'янська площа, 2.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1375 від 28.05.03